

Makale Geliş | Received: 23.06.2024
Makale Kabul | Accepted: 20.09.2024
Yayın Tarihi | Publication Date: 31.10.2024
DOI: 10.20981/kaygi.1503660

Ömer Ersin KAHRAMAN

Doç. Dr. | Assoc. Prof. Dr.
İzmir Demokrasi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, İzmir, TR
Izmir Democracy University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Philosophy, İzmir, TR
ORCID: 0000-0002-3744-5965
omerersin.kahraman@idu.edu.tr

Kant'ın Descartes Eleştirisi: Cogito'dan Tecrübe Eden İstence Öznenin Yeniden Tanımlanması

Öz: Descartes'ın *cogito* önermesi, Aristotelesçi skolastik gelenekten köklü bir kopuş ile çağdaş felsefesinin başlangıç noktasını teşkil eder. Bu önerme ile Descartes, yalnız şüphenin kendisini bir hakikat dayanağı olarak kullanıp döneminin radikal şüpheciliğini aşmanın ötesinde, her ne kadar felsefesinin ileri aşamasında Aristoteles'in bilimin temel ilkesi olarak ele aldığı nedenselliği benimseyerek realizme dönse de felsefenin ilk sorunu olarak düşünen özneyi merkeze yerleştirir. Ancak Kant, Descartes'ın *cogito* önermesini özneyi yalnız düşünen bir şey olarak arı usun kendisinde, tecrübeden bağımsız ele alması nedeniyle hatalı bulur; "Arı Usun Eleştirisi" çalışmasında temelden eleştirir. Bu eleştiri sonrası, Kant'ın epistemolojinin merkezine özneyi koyan Kopernik Devrimi ve ahlaki yargıları bağladığı özgür irade ilkesi ile özne, düşünce gibi soyut bir beceriden değil, görüngüde tecrübe edilebilen bir istenç olarak ele alınmaya başlar. Bu makale, önce *cogito* önermesinin felsefi önemini, sonra da Kant'ın Descartes'a getirdiği dogmatik idealizm eleştirisi etrafında Kant felsefesinin ortaya koyduğu özne anlayışını tartışmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Descartes, cogito, şüphecilik, Kant, Kopernik Devrimi, idealizm.

Kant's Critique of Descartes: Redefining the Subject from Cogito to Experimenting Will

Abstract: Descartes' *cogito* argument constitutes the beginning of the modern Western philosophy with a radical break from the Aristotelian scholastic tradition. With this argument, Descartes not only overcomes the radical skepticism of his time by using doubt itself as a foundation of truth, but also places the thinking subject itself at the center of philosophy as the first problem, even though

in the later stages of his philosophy he returns to realism by adopting causality that Aristotle considered the fundamental principle of science. However, Kant finds Descartes' *cogito* argument erroneous because it treats the subject as a thinking thing in the pure reason itself, independent of experience; he criticizes *cogito* fundamentally in his "Critique of Pure Reason". After this criticism, Kant's Copernican Turn, which puts the subject at the center of epistemology, and the ethical principle of free will, to which he links moral judgments, begin to treat the subject not as an abstract faculty like thought, but as a will that can be experienced in phenomena. This article aims to discuss first the philosophical significance of the *cogito* proposition and then the conception of the subject that Kantian philosophy reveals around Kant's criticism of Descartes' dogmatic idealism. **Keywords:** Descartes, cogito, skepticism, Kant, Copernican Revolution, idealism.

Giriş

René Descartes'ın epistemoloji ile başladığı felsefesinde temelci ve reddedilemez bir gerçek arayışında rüya argümanı ile ulaştığı kısaca *cogito* denilen "*Dubito Ergo Cogito, Cogito Ergo Sum*", "şüphe ediyorum öyleyse düşünüyorum; düşünüyorum öyleyse varım" önermesi, Batı Felsefesinin Orta Çağ'dan ayrılarak yeni bir başlangıç bulduğu noktayı temsil eder. Descartes'ın bu önermesi, insanın mutlak bilgiye ulaşmasının imkânsız olduğunu savunan Montaigne gibi Rönesans filozofları arasında da yer bulan döneminin radikal şüpheciliğinin şüphenin kendisini bir araç haline getiren yöntemsel şüphe yoluyla reddiyle bilgiye şüpheye yer bırakmayacak, sarsılmaz bir temel teşkil etmeyi hedefler (Dicker 2013:3-9). Bu önerme temelinde Descartes (2017), düşünmeyen ama uzayda yer tutan bedenden farklı olarak öznenin öncelikle zihinsel, düşünen bir varlık olduğunu; zihin ve beden bu temelde tamamen farklı doğalara ait iki farklı töz teşkil ettiğini savunur. Descartes'ın bedeni uzamsal şey (*res extensa*) ve zihni düşünen şey (*res cogitans*) olarak ele alan tözsel düalizmi, Batı felsefe geleneğinde bireyi merkeze koyan yeni bir felsefe yapma biçimiyle kökten bir değişikliğe kaynaklık ederek felsefe tarihi içinde öne çıkan en önemli önermeler arasında yer bulur (Kenny 2007:531). Kısaca *cogito* olarak anılan, dönemi için devrim niteliğindeki bu önerme, bütün bilgiyi öznenin varlığı üzerine kurarak açıklık ve seçiklik kriterleriyle ulaştığı kesinlik sayesinde Orta Çağ düşüncesinde önemli bir yere

sahip geç Aristotelesçi skolastik gelenekten köklü bir kopuşu ifade eder (Russell 2007:493).

Immanuel Kant, Descartes'ın *cogito*'suna karşı çeşitli eleştiriler getirir. Kant'a göre tecrübeyi reddeden iç gözlem veya iç duyu yöntemiyle Descartes, zihinsel halleri tecrübe eden özneyi değil, bilince bakıldığında onu her zaman bilincinde olduğu dışarıdaki şeylerle ancak ele alabileceğimiz için öznenin içeriklerini ortaya çıkarabilir. Özne, psikoloji nesnesi olarak dünyadaki bütün görünüşlerin toplamını içeren kozmolojinin nesnesidir; bu anlamda tecrübenin mümkün olması için gerekli bir koşul olabilir (Kant 1998:406). Kant'a göre Descartes'ın rüya argümanında olduğu gibi bütün tecrübemiz bir rüyadan ibaret olsa bile aksi durumda rüyanın da var olamayacağı gerçeğinden hareketle en azından rüyayı gören olarak var olmamız gerekir. Başka bir deyişle Kant, kötü cin argümanına daha gelmeden rüya halinde dahi tecrübeden hareketle rüyanın kendisinin rüya görme yetkinliği olan bir özneyi varsaydığını savunur (Melnick 2008:32).

Öte yandan Kant, Descartes'ın öznenin varlığını ortaya koyarken zihni "düşünüyorum" ile ifade edilen bir töz olarak tanımlamasına karşı çıkar. Kant'a göre Descartes, bu yolla aslında zihni bir töz biçiminde ortaya koymak yerine yalnız zihnin bir temsilini veya düşünme edimi içindeki halini ifade etmektedir. Kant, "Arı Usun Eleştirisi" kitabında bu temelde öznenin bir şey veya töz değil tecrübenin aşkın bir durumu olduğunu ortaya koyar ve Descartes'ın tözsel düalizmini reddederek epistemik bir düalizm savunur (Stent 1998). Kant'a göre özne, tecrübenin mümkün olması için gerekli bir durumdur; ama kendisi tecrübenin bir nesnesi olamaz. Kant, Descartes'ın özneyi bir şey (*res cogitans*) veya töz olarak ele almasını eleştirirken öznenin kendisinin öncelikle uzay ve zamanda var olan nesnelere tecrübe eden zihnin bir işlevi olabileceğini düşünür. Kant'ın bu eleştirisine göre benlik veya "ben" kavramı, kendi başlarına temel teşkil edebilecek bir tözden çok bilinç tecrübesinin sürekli akışı içinde ortaya çıkan, ayrı bir töz olarak ele alınamayacak öznel tecrübelerin bir inşasından ibarettir (Molina 2017).

Felsefe tarihi içinde kilit figürlerden biri olan Descartes'ın bilgiye şüphe edilemez bir temel sunma gayesiyle oluşturduğu yöntemsel şüphe yaklaşımının sonucunda ulaştığı *cogito* argümanı, öznenen hareketle bilginin mümkün olduğu savını destekleyerek çağdaş felsefenin Aydınlanmaya giden süreçte gelişmesinin yolunu açtı. Kant da Kopernik Devrimi dediği epistemolojik merkezin yer değiştirmesiyle bilginin kaynağını zihni edilgen bir şekilde kendine uyduran, dışarıda bulunan nesneden alarak nesneyi algılayan zihnin bilişsel kapasitesine göre biçimlenen öznenin tecrübesine yerleştirdi. Her ne kadar Kant, incelemesine Descartes gibi epistemoloji sorunuyla başlayıp özne merkezli bir felsefe ortaya koymuşsa da özellikle "Arı Usun Eleştirisi" kitabında temel dayanaklarındaki hatalarından ötürü Descartes'ın düşünen şey olarak zihin ve tözsel düalizm yaklaşımlarını reddeden eleştiriler getirir. Bu makale, René Descartes'ın felsefe projesinin Batı bilgi felsefesi bağlamında önemini incelerken Immanuel Kant'ın Descartes'a getirdiği özellikle özne anlayışı noktasında eleştirilerinin bir tartışmasını sunmayı amaçlıyor. Sırasıyla önce Descartes'ın çağdaş felsefedeki yeri incelemek, ardından da Kant'ın Descartes'a yönelttiği öznenin arı us yoluyla değil, içinde ortaya çıktığı tecrübe yoluyla anlaşılabilir olduğu ve buradan ulaştığı tözsel ayrıma dayalı düalizmine getirdiği eleştirileri tartışılacaktır.

1. Cogito Ergo Sum ve Çağdaş Felsefesinin Başlangıcı

Descartes'ın *cogito* önermesine Batı entelektüel geleneğine Orta Çağ'dan itibaren uzun süre hâkim olmuş Aristotelesçi-skolastik felsefeden ayrışmayı getirmesi nedeniyle çağdaş felsefenin başlangıç noktası gözüyle bakılır. *Cogito*'nun önemi, Descartes'ın insanın kendi idrak yetkinliğiyle ulaştığı bilgide kesinliği hedefleyen tutkusuyula ilişkilidir. Descartes, felsefesinde öncelikle epistemoloji sorununu ele alır (Flage ve Bonnen 1992). Aristotelesçi geleneğin duyusal algıya ve ampirik veriye dayalı bilgi kuramını hata ve belirsizliklere açık bularak bilgi için şüpheciliğin tehdit edemeyeceği sağlam bir temel tesis etmek amacıyla titiz bir inceleme yöntemi geliştirir.

Descartes'ın epistemoloji çalışmasının başarısını anlamak için öncelikle Orta Çağ epistemolojisinin temel hatlarına bakmak gerekir. Orta Çağ'da bilginin imkânı hakkında çeşitli kuramlar ortaya konulmuş olmasına karşılık insanın bilişsel kapasitesi genel olarak sınırlı görülüyor, dünyayı olduğu haliyle anlama yetkinliğine insanın sahip olmadığına inanılıyordu. Her ne kadar Orta Çağ epistemolojisi çok yönlü bir yapı sergilese de kader, otorite ve geleneğe yaptığı güçlü vurgu dönemin bilgi kuramını şekillendiren önemli bir karakteristik özelliştir. Aristoteles'in tecrübeyi ilk ilkenin kaynağı olarak ele alan ve bilgiyi akıl ve tecrübeye dayandıran yaklaşımının yanında Tertullianus'u takip eden bir bakış ile inancı akıldan farklı yere koyan ve irrasyonel olanla ilişkilendiren bir gelenek gelişmişse de vahiy ve ilahi aydınlanma bu dönemde bilgi kaynağı olarak görülüyordu (Burch 1962).

Orta Çağ filozofları arasında Platon'un idealist yaklaşımı da zihnin bütün bilgiye doğuştan sahip olduğu ve filozofun görevinin bu bilgiyi uyandırmak olduğunu savunan Yeni Platoncu Plotinus'un etkisi ile Hippolu Augustinus gibi filozoflarca kabul görmüştü (Nash 1969:4). Hippolu Augustinus bu şüphecilğin üstesinden gelmek için şüphenin kendisinin bile kendi varlığı ile bir kesinlik yargısı içerdiğini iddia ediyordu. Matematikte olduğu gibi kesin bilginin mümkün olduğunu düşünmüş; bununla da yetinmeyerek duyuşsal verinin vahiy yoluyla gelen ilahi aydınlanma sayesinde bizi hakikate götürebileceğini savunmuştu (Gilson 2019:503). Öte yandan Orta Çağ epistemolojisinde önemli bir yeri olan John Duns Scotus, akıl ve vahiy uzlaştırmaya çalışmış; zihnin doğuştan sahip olduğu kapasitesinin duyuşsal deneyimle birleşmesi yoluyla doğru bilgiye ulaşılabileceğini savunmuştu (Currey 1979).

Latince boş levha anlamına gelen "*tabula rasa*" kavramının da Orta Çağ epistemolojisinde önemli bir yeri vardır. Aristoteles'in "*De Anima*" (Ruh Üstüne) çalışmasından hareketle İbni Sina (980-1037) ve İbni Tufeyl (1105-1185) gibi İslam coğrafyasının Orta Çağ filozofları tarafından geliştirilmiş bu kavram, insan

zihninin doğuştan boş bir levha gibi olduğunu ve başta hiçbir bilgi ve ideye sahip olmadığını ifade eder. Aristoteles, hocası Platon'un idealar dünyası yaklaşımını reddederek bütün bilginin duyu deneyimi ve algı yoluyla elde edildiğini savunmuştur. İbni Sina, Aristoteles'in deneyime dayalı bu bilgi yaklaşımını alarak zihnin doğuştan boş bir levha gibi olduğunu, bireyin idrak yeteneğinin katkısıyla bilginin bu tablete işlendiğini savunmuştur (Gutas 2012). Endülüs'te yaşamış olan İbni Tufeyl de İbni Sina gibi zihnin doğuştan boş olduğunu ve bilginin tecrübe ile kazanıldığını iddia etmiştir (Meyzaud 2024). Aristoteles ve onun bilgi kuramına katkı sunan İslam filozoflarının etkisi altında skolastik geleneğe dahil filozoflar, insan zihnini boş bir levha (*tabula rasa*) olarak görüp bilginin duyusal tecrübenin birikimi yoluyla zaman içinde inşa edildiği düşünmüşlerdi. Bu bağlamda Aristotelesçi skolastik geleneğin önemli temsilcilerinden Thomas Aquinas'ın ortaya koyduğu, Orta Çağ'da önemli bir yeri olan bilgi kuramına göre Tanrı dünyayı kendi mükemmelliğinin bir yansıması olarak yaratmış olduğu için insan, onun yarattığı bu dünyadaki örnekleri çalışarak her ne kadar Tanrı'nın yarattığı mükemmelliğin arketipi olan idealarına ulaşamasa da doğru bilgiye Aristoteles'in ortaya koyduğu tecrübe ve akıl araçlarıyla ulaşabilirdi (van Becelaere 1903).

Ancak Orta Çağ'dan Rönesans'a geçişte önemli bir yeri olan Nicolaus Cusanus, insan bilgisi ve anlayışı konusunda şüpheli yaklaşmış; "Öğrenilmiş Cehalet" (*De Docta Ignorantia*) kitabında dünya hakkındaki bilgimizin tecrübemizle ilişkili olması nedeniyle edindiğimiz bilginin kendi perspektifimizle sınırlı olduğunu; var olan sınırlı ve sonlu şeylerin tecrübesi yoluyla Tanrı hakkında bilgiye ulaşmanın imkânsız olduğunu iddia etmişti (Fiamma 2022). Cusanus, felsefe projesinin temel motivasyonunu teşkil edecek şekilde yaşadığı Batı Bölünmesi olarak bilinen dönemde biri Roma'da diğeri Avignon'da olmak üzere iki papa etrafında hizipleşmiş Hristiyanlığı evrensel bir din anlayışı ortaya koyarak tekrar birleştirmeyi amaçlamıştı (Cassirer 2009:140). Ona göre insanlar evrenin sonsuz karmaşıklığını yakalayacak entelektüel yetkinliğe sahip olmadıkları için öğrenme çabaları, onları ancak sınırlı ve bütünlükten yoksun bir anlayışa ulaştırabiliyordu.

Bu nedenle Cusanus, insanın bilgisinin sınırlarını ve bilinmezi kabul etmemizi ifade eden öğrenilmiş cehalet yaklaşımını savunarak akıl ve bilgiyi vurgulayan Aristotelesçi skolastik gelenekten uzaklaşan, özellikle Tanrı konusunda bir bilinmezlik benimsemişti (Copleston 1993:231-47). Cusanus'un insan idrak yeteneğine koyduğu bu sınırlama, ileride insan bilgisinin sınırları ve bu sınırların tanınması gerekliliğini savunan Immanuel Kant gibi filozofları da etkilemiştir (Copleston 1993:245).

Orta Çağ'da insanın idrak yetkinliğini Fransız Rönesansının önemli isimlerinden olan Michel de Montaigne de irdelemiş; denemelerinde derin ve radikal bir şüpheci yaklaşım sergilemiştir. Montaigne'in radikal şüpheciliği geleneksel bilgi ve hakikat kavramlarına meydan okuyarak şüphe ve sorgulamayı savunmaya odaklanmıştır. Montaigne'in benimsediği şüpheci tutum, Yunan Pironizm okulu etkisinde gelişir. Kendi benlik inceleme yöntemi ve insan doğası, inançlar ve gelenekleri amansız sorgulamalarıyla insan anlayışının sınırlarını ve varlığın karmaşıklığı karşısında yetersizliğini ortaya koymaya çalışır. Montaigne, görüngü (*phenomenon*) kavramı yerine her zaman görünüm (*apparence*) kavramını tercih ederek insanın idrak yeteneğine açık bilgiye en başından öznel sınırlar çizmiştir. Ona göre insan, bilgisinin öznelliği nedeniyle ancak izafi ve yanılabilir bir bilgiye sahip olabilir; kesinlik veya mutlak, insan bilgisi için ulaşılamaz bir hedeftir (Schiffman 1984).

Bu yolla her ne kadar yaşadığı dönemde gelişmekte olan Bilimsel Devrim'in ortaya koyduğu bilimin ulaşmaya çalıştığı anlamda kesin hakikati reddetse de Montaigne, bilginin altını oymayı değil hakikat arayışında Antik Yunan felsefesinden aldığı açık olmayan konularda yargı koymaktan kaçınan *epokhe*, açık seçik dayanak olmadan yargıdan kaçınma yaklaşımı ile alçak gönüllülük, merak ve açık fikirliliği temin etmeye çalışmıştır (Paganini 2017). Aristotelesçi skolastik geleneğin de dünya merkezli modelin yerine güneş merkezli kozmoloji modelini koyan Kopernik devrimiyle karşılaştığı son gibi bütün insan bilgisi ona göre ancak

geçici, sınırlı ve izafi olabilir. Montaigne'in radikal şüpheciliği bu noktada Peter Burke'e (1981) göre dogmatik kesinlikten uzaklaşıp okuyucuyu belirsizliği kabul etmeye ve kendi inanç ve algılarını eleştirel bir gözle değerlendirmeye davet etmektedir. Richard Scholar (2010) da Montaigne'in insan bilgisini asla kesinliğe ulaşamayacak, sınırlı bir anlayış olarak gören radikal şüpheciliğini insanın karmaşıklığına işaret eden ve düşünce özgürlüğünü destekleyen bir çaba olarak değerlendirir.

Radikal şüphecilik ve insanın idrak kapasitesinin ilahi vahiy olmadan eksik kaldığı görüşü, Bilimsel Devrim'in ortasında Descartes için bilimin üzerine inşa edilmesi gereken bilgi kuramına sağlam bir temel teşkil etmiyordu (Bermúdez 1997). Özellikle geleneksel olarak kabul görmüş dogmaların yıkıldığı bu dönemde bilginin ilahi temellerinin sarsılmasıyla gelişen ve Montaigne gibi filozofların sözcülüğünü yaptığı radikal şüphecilik, gelişmekte olan bilimin ortaya koyduğu bilginin güvenilirliğini ve kesinliğini de sarsıyordu. Bu bakış açısı altında Descartes (2017), "İlk Felsefe Üzerine Meditasyonlar" kitabında güvenilir addettiği duysal tecrübeye dayanan yaklaşım yerine bilgi için şüphe duyulamayacak bir temel sağlayacak başka bir yöntem koymaya çalıştı. Bu tarihsel süreç içinde *cogito*, Descartes'ın bilgiye akıl yoluyla bir temel temin etme projesinde önemli bir başlangıç noktasıdır. *Cogito* argümanı ile Descartes'a göre radikal şüpheciliğin *epokhe* yaklaşımı gibi kesin kanıtları ortaya konulmamış her şeyden şüphe duyulsa bile sonunda yalnız bir şeyden şüphe duyulamayacaktır: o da düşünen öznenin kendi varlığıdır (Melchert 2001:360-403).

Descartes, duyular yoluyla elde edilen bilgiyi Orta Çağ epistemolojisinin de ortaya koyduğu üzere hataya meyilli ve kesinlikten uzak olması nedeniyle reddeder. *Cogito* argümanı, skolastik yaklaşımın duysal tecrübeye dayalı, çok da güvenilir olmayan bilgi yaklaşımına karşı bütün *a posteriori* bilgi ve duysal tecrübeden arındırılmış saf us yoluyla bilgiye ulaşma imkanının önünü açarken Descartes'ın akıl aracılığıyla aksiyomlar ve postülatlara dayanarak bilgide kesinliğe

ulaşma projesinin temelini teşkil eder. Yöntemsel şüphe ile şüphenin kendisini kesinliğe ulaşmakta bir araç olarak kullanan Descartes, felsefeye ampirik veri yoluyla değil de akıl ve öznenin kendi iç gözlemi ile yeni bir zemin sunar (Hatfield 2024). Descartes'ın gelişen bilime güven tesis eden, özneye ilahi dayanak olmadan, kendi aklına başvurarak hakikate ulaşma şansı tanıyan felsefesi, Kartezyen akılcılık kadar akılcılık karşıtı John Locke gibi deneyci filozofları da derinden etkiler; modern bilim ve rasyonalizme dayanan Aydınlanma için önemli bir dayanak teşkil eder (Copleston 1994c:67; Ware 1950).

2. Kant'ın *Cogito* Eleştirisi: Akıl ve Tecrübenin Uzlaşısı

Aristotelesçi realizmin karşısında Descartes'ın düalist özne felsefesi, Aydınlanma yolunda önemli bir dayanak teşkil ederken Spinoza, Leibniz, Locke ve Kant gibi önemli filozofların fikirlerini oluşturmalarında ve kendi sistemlerini geliştirmelerinde katkı sundu (Woolhouse 1993). Descartes'ın *cogito* önermesi, her ne kadar çağdaş felsefeyi özne üzerinden başlatarak Orta Çağ epistemolojisinden bir kopuşu simgelese bile Immanuel Kant da dahil bir çok filozof ve akademisyen tarafından eleştirildi. Kant, ateizm ve toplumsal çürümeye sebep olacağına inandığı Aydınlanma Krizi'nde felsefenin başarısızlığını anlayarak bir çözüm aramak için giriştiği aşkın idealizm arayışı ile yazdığı "Arı Usun Eleştirisi" çalışmasında *cogito* önermesini hem sonuca ulaşmak için metodik şüphe için kullandığı rüya argümanı açısından hem de sonuçta ulaştığı özneyi düşünen şey olarak tanımlayan tözsel düalizm açısından eleştirir (Beiser 2017).

Kant'ın "Arı Usun Eleştirisi", Descartes'ın kesin bilgiye ulaşma çabasının etkisini yansıtır. Ancak bu kitapta Kant, her ne kadar Descartes gibi kesinliğin başarılması için aklın önemine inansa da duyuşsal tecrübenin de dünya anlayışımızı şekillendirdiğini kabul eder. Özellikle Kant'ın dogmatik olarak tanımladığı Descartes'ın ve ardından Berkeley'nin benimsediği idealizme getirdiği eleştirisi, bu şüphecilikten hareket eden yaklaşımın dış dünyanın cisimlerinin gösterilemez olduğu tezinden hareketle yalnız "*sum*", yani öznenin varlığının gösterilebileceği

iddiasına yöneliktir (Copleston 1994a:272). İdealizmin reddi bölümünde Kant (1998:326), uzayın yalnız kendinde şeylere ait bir özellik olarak ele alındığı durumda dogmatik idealizmin kaçınılmaz olduğunu iddia eder. Kant, bu anlamda dogmatik idealizm sorununu uzay ve zamanı metafizik benliğin fiziksel gerçeklik anlayışına yükleyerek çözmeyi hedefler (Edwardes 2019:8).

İdealizm yaklaşımının yeterli kanıt olmadan dış dünyanın varlığı hakkında tam bir yargıya varmamasını doğru bulan Kant (1998:326), bu problematiği aşmanın da yegane yolunun bulunan kanıtın dışsal şeylerin yalnız hayal ürünü olmadıklarının gösterilmesiyle, içsel tecrübenin ancak dışsal tecrübe ile ilişkilendirilmesiyle mümkün olabileceğini savunur. Bu noktada Kant (1998:327), iç ve dış olmak üzere iki sezgi yolunu belirler. Dış sezgi yolu uzamsal tecrübenin inşa edildiği süreci betimlerken içsel sezgi de öznenin zamansal sezgisidir (Cummins 1968). Özbilinciyle kendi varlığının farkında olan öznenin zaman içinde belirleniminin ancak gerçek şeylerin varlığının aracılığıyla mümkün olduğu iddia eder. Özne, tecrübesini olguları sıralayan bir referans sayesinde zaman içinde anlar; ancak bu zamansal sırayı belirleyen zamanın kendisi olamaz (Dicker 2013). Bu önermeden hareketle öznenin duyumsamadığı zaman ve uzam kendinde şeyler değil, yalnız görüngüye uygulanan *a priori* bir biçimi olabilir; bu nedenle her ne kadar kendinde şeylerin bilgisine doğrudan ulaşma imkanını dışarıda bıraksa da uzayın ampirik bir gerçekliği olduğunu gösterir (Copleston 1994a:273). Dış dünyadaki şeylerin zihnimizden bağımsız bir varlığı olmasına karşın şeylerin uzay ve zamanda konumlandırılması metafizik bir düzeyde olan zihin sayesinde mümkün olur (Edwardes 2019:8).

Dogmatik idealizm eleştirisinden hareketle Kant, Descartes'ın zihinsel ve maddi töz yaklaşımına karşı çıkar; kendi aşkın idealizm yaklaşımıyla zihnin bir tözden ziyade tecrübeyi mümkün kılan aşkın bir koşul olduğunu iddia eder. Descartes'ın başvurduğu iç gözlem yöntemi bu anlamda tecrübesinden bağımsız bir öznenin varlığını değil; kendi içsel sezgi dediği anlamda zaman içinde olan bir

özneyi gösterebilir. Kendi varlığını zaman içinde bilen özne için dışarıda şeylerin yaşadığı tecrübesi yalnız bir temsil de değildir; dışsal şeylerin varlığının kendisidir (Copleston 1994a:274). Kant'a göre özne, kendisi fenomenler arasında tecrübe edilemeyen, zamansal ve uzamsal varlık içinde nesnelere anlamamıza imkân tanıyan bilişsel bir mekanizma gibidir. David Hume gibi o da öznenin tecrübesine vardığı zamansal ve ampirik nesnelere kendisini tanıdığını savunur (Gardner 1999:94). Özne, dışsal nesnelere tecrübesinden bağımsız, yalnız kendi olarak bilinmeyeceği için herhangi bir tecrübenin olmadığı arı us aracılığıyla ispat edilemez veya Descartes'ın yaptığı gibi iç gözlem yoluyla keşfedilemez (Gardner 1999:158).

Kant için öznenin gösterilmesinde Descartes'ın başvurduğu rüya argümanı da sorunludur. Norman Malcolm'a (1963:240) göre rüyanın incelenemeyecek olmasının nedeni, rüya argümanının baştan itibaren rüya görmek ve görmemek arasındaki farkı ortaya koyan bir bilgiye sahip olduğumuzu varsayması nedeniyle bilen bir özne varsaymasıdır. Öte yandan Barry Stroud (1984:11), rüya argümanını rüya ve uyanıklık hali arasındaki ayrımın duyulara baş vurmadan yapılamayacağını iddia ederek eleştirir. Kant, felsefe için tehlikeli gördüğü radikal şüphecilikten hareketle geliştirilen rüya argümanını biçimsel olarak zihni tecrübeden bağımsız incelemeye çalışması ve içerik olarak öznenin varlığı hakkında hatalı sonuçlara varması noktasında terk eder. Öncelikle daha önce de belirtildiği üzere Kant'a göre rüya argümanının dayandığı iç gözlemin içsel tecrübesi bile öznenin içsel algısının dahi ampirik olması nedeniyle dışsal tecrübenin varlığını kabul ile mümkündür. Öte yandan özne, yokluğunda duyuşsal verilerin düzenlenmesini ve anlaşılmasını sağlayacak hiçbir yol kalmayacağı için tecrübenin kendisinin koşuludur. Kant'a göre bütün duyuşsal anlayış, idrakin bütünlüğüne ihtiyaç duyar ve bu bütünlüğün bilinci yoluyla kişi kendisinin bir özne olarak bilincinde olabilir (Gardner 1999:115).

Bu noktada Kant'ın getirdiği eleştiri ile rüya argümanına dayanarak öznenin gösterilmesi, duyulara güvenilemese bile rüya halinde dahi bir tecrübeye sahip olması nedeniyle öznenin varlığından şüphe edilemeyeceğinden dolayı anlamsız hale gelir. Kant'a göre özne, yokluğunda duyusal verilerin düzenlenmesini ve anlaşılmasını sağlayacak hiçbir yol kalmayacağı için tecrübenin kendisinin koşuludur. Bu durumda duyu tecrübesi, Descartes'ın edilgen bir mekanizma gibi gördüğü bedenin biyolojik olarak pasif olduğu bir süreç olmayıp bedenden gelen duyuların öznenin kendisinde olan *a priori* yapının aktif katılımı tarafından düzenlenmesini gerektirir. Tecrübe, kendi başına ham halde bilgi teşkil etmez; duyusal verinin Kant'ın kategoriler adını verdiği zihnin *a priori* yapısına uyarlanıp düzenlenerek anlaşılır hale gelmesi gerekir. Kant, felsefede gerçekleştirdiğini iddia ettiği bilginin merkezinden nesneyi alıp onun yerine algılayan özneyi koyduğu bu devrimsel dönüşüme dünyayı merkezden alıp güneşin yörüngesine koyan Kopernik'ten hareketle Kopernik Devrimi der. Kopernik Devrimi, Kopernik'in jeosantrikten heliosentrik astronomi modeline geçişte yaptığına benzer bir paradigma geçişini ifade eder. Yeni paradigmaya göre öznenin bilgisi, John Locke gibi ampirist filozofların savunduğu gibi dışarıdaki nesnenin kusursuz yansıması olan idelerden gelmez; bilinen nesne öznenin doğuştan getirdiği yapılar olan kategorilerden müteşekkil bilgi edinme moduna uyarlanarak anlaşılır (Bonevac 2003).

David Hume'un eş biçimlilik ilkesi yaklaşımının etkisinde Kant; uzay, zaman ve nedenselliğin dışsal gerçeklerden ziyade insan anlayışının duyusal verilerle algılanan nesnelere tutarlı bir tecrübe oluşturmak için uyguladığı kategorik formlardan kaynaklandığını savunur (Guyer 2006). Bu dönüşüm ile insan zihni, duyular yoluyla deneyci felsefenin iddia ettiği tarzda bir pasif alıcı olmaktan çıkar; gerçekliğin inşasında aktif rol oynayan bir düzenleyici halini alır. Bilginin merkezi nesneden özneye kayarken insanın durumu üzerine anlayışta da odak nesnel koşullardan öznel koşullara doğru kayar. Öte yandan Kant, David Hume gibi öznenin tecrübesine vardığı zamansal ve ampirik nesnelere kendisini tanıdığını

savunmasının yanında öznenin kendisinin ampirik olarak gösterilemeyeceğinden hareketle *a priori* kendi bilincinde olan bir şeyin var olması gerektiğini, saf değişmeyen bilinçlilik olarak benliğin varlığını iddia eder (Gardner 1999:94). Bu noktada bilen zihin, tecrübeden ayrı bir varlık olarak ele alınamayacak; öznenin varlığı düşünüyor olmasından değil de düşünceyi bile içerecek şekilde tecrübe ile ortaya çıkan zihinsel durumunun farkına varması ile anlamlı olacaktır. Kant'ın öznenin tecrübesine kaydırıldığı odak, epistemoloji ile başlayarak metafizik alanına kadar etkili olup özellikle onu takip eden Fichte, Herder ve Hegel gibi filozofların görüşleri etrafında Romantizm ve Alman İdealizmi akımlarında ilgiyi eşyanın doğasından insanın durumuna doğru kaydırır (Kneller 2018).

Sonuç

René Descartes, döneminin radikal şüpheciliğine karşı Orta Çağ epistemolojisinde Hippolu Augustinus ve Thomas Aquinas gibi filozofların izinde ilahi bilgiyle hakikati tesis etme arayışı yerine şüphenin kendisini çalışmasında bir yöntem haline getirmiştir. Bu yolla da şüphe edilemeyecek bir başlangıç noktası olarak da temelcilik yaklaşımında başlangıç aksiyomunu verecek öznenin varlığının ispatında şüphenin kendisini Hippolu Augustinus gibi kesinliğin dayanağı haline getirmiştir (Rockmore 2007:19). İlahi dayanak olmadan ulaştığı *cogito* argümanı ile Descartes, hakikat arayışında insanın kendi aklına güvenebileceği bir dayanak sağlar. Descartes (2008) için kesinlik bütün şüpheyi dışarıda bırakması gereken, ondan öte herhangi bir şeyin hayal dahi edilemeyeceği bir bilgidir. Felsefe, kesinliğe ulaşma gayesinde kendisi üzerine düşünen özne ile başlamalıdır (Copleston 1994b:150). Descartes, öznenin her şeyden önce düşünce ile özdeşleştiği bir bakışı savunur; açıklık ve seçiklik kriterlerini karşılayacak bilginin de yegâne kaynağı olarak *cogito* ile keşfettiğini düşündüğü zihnin dolaylımsız içeriklerine ulaşmak ister. Descartes'ın bu yolla ulaştığı özne, rüya argümanı ve kötü cin hipotezinden hareketle bütün tecrübelerin ötesinde,

bağımsız ve saf bir zihin şeklinde varlığını yalnız düşünüyor olma ediminde bulur (Schwyzer 1997).

Descartes, özne ile başlayarak idealist bir felsefe tutumu sergiler. Kant da Descartes'ı ele alırken yaklaşımına bir idealizm olarak değinir. Ancak Kant için Descartes'ın idealizmi sorunludur. Kant, özneyi saf ve bütün tecrübeden bağımsız ele alan Descartes'tan farklı olarak öznedeki tecrübeleriyle belirlenen ve saf us halinde *a priori* halde yalnız tecrübeyle anlam kazanabilecek bir yapı bulur. Descartes'ın aksine öznenin içinde yaşadığı duyu deneyden bağımsız ele alınamayacağını, kendi üzerine düşünen öznenin iç gözleme başvurduğunda bulacağı şeyin Descartes'ın iddia ettiği gibi bağımsız bir zihin olmayacağı, dışsal sezgi uzam hakkında bilgi verirken içsel sezginin öznenin zaman içinde belirlenimini göstereceğini savunur. Bu anlamda rüya argümanı aslında en başında düşünen egoya varmadan öznenin varlığını düşünme ediminin tecrübesi ile ortaya koyduğu söylenebilir. Ego yalnız düşünce değil, bütün tecrübeleriyle kendi bilincindedir. Kant'ın zihne koyduğu sınırlar, yalnız kendi döneminin bilgi felsefesinin değil, bugünün zihin felsefesi ve sinir bilimi için de önemli bir sorun teşkil eder. Genişletilmiş zihin tezi (*extended mind thesis*) yaklaşımı, zihnin bireyin var olan sınırlarının ötesine geçtiğini iddia ederek iç gözlemin öncül olarak aldığı zihinsel durumların doğrudan zihnin kendi içerikleri ile anlaşılacağı varsayımına meydan okur; zihni tecrübesine varılan nesneye doğru genişletir (Clark ve Chalmers 1998).

Kant'ın getirdiği eleştirinin diğer önemli bir yansıması, özne ile başlayan felsefesini tekrar doğa içine yerleştirdiği nedensellik zinciri ile realizme taşıyan Descartes'ın aksine Kopernik Devrimi ile artık öznenin uzay, zaman ve nedenselliği de içerecek şekilde kaçınılmaz biçimde bilginin merkezi olduğu tezidir. Özne, yalnız düşünce olmaktan çıkarak hem tecrübe sayesinde kendi bilincine iç sezgisinin zamansallığı ile varırken bilgisi de yalnız epistemolojik bir temelde gösterilmiş gerçekliği kendi *a priori* zihin yapısına uydurarak görüngü içinde

anlayan bir merkez haline gelir. Kant, her ne kadar ulaştığı bu özne açıklamasıyla realizmden uzaklaşmamışsa da bir yanıyla romantik felsefe için önemli bir dayanak teşkil etmiştir.

Hegel'e göre Descartes'ın felsefesi özneyi tecrübenin ötesinde ele alan bu bakış açısı altında mutlak idealizmin bir gelişme aşamasıdır ve öznelilik, Kartezyen felsefenin çıkış noktasıdır. Ancak önce Aristoteles geleneğinden gelen, zihni dışarıdan kuran realizmin yerine özneye dayanan Batı felsefesinin yolunu açan Descartes, sonrasında Aristoteles'in bilimin (*scientia*) temeline koyduğu nedenselliği benimseyerek realist felsefeye geri döner (Copleston 1994b:150). Descartes'ın realizmine karşın Immanuel Kant, evrenin devasa bir determinizm kutusu olması ve insanın da bu kontrolü dışındaki mekanizmaya uygun yaşaması fikrine karşı çıkar.

Her ne kadar Kant (1992), özgürlük arayışında Aydınlanmayı akli kullanarak hakikati arama cesareti şeklinde değerlendirirse de ortaya koyduğu özne merkezci yaklaşım Pandora'nın kutusunu açar; Almanya'da 1820'lerde bilgi ve bilimin yerine istencin gerçekleşmesi ve tecrübesini, kendini gerçekleştirme ve her şeyin üstünde bir ideal uğruna kendini feda etme gibi konularla ilgilenen bir grup genç üniversite öğrencisini etkileyerek felsefenin ilgisini realizmden romantizme doğru kaydırır (Anonim 1966). Sonuç olarak *Cogito ergo sum* ile öznenin şüphesinin düşünceyi mutlak şekilde ispatladığı savı sayesinde Orta Çağ epistemolojisinden ayrılan Descartes'ın başlattığı düşünce hareketi, Kant sonrası Alman felsefesinde Maine de Biran'ın "*volo ergo sum*", "yani istiyorum öyleyse" varım önermesinde olduğu haliyle insanı düşünce gibi soyut bir beceri değil deneyimlenebilen bir görüngü üzerinden açıklar (Glaser ve Vajda 2000:325). Kant sonrası dönemdeki bu yönelim, romantik felsefe kadar 20. yüzyıl felsefesinde önemli bir yeri olan varoluşçuluğa ve hakikat yerine hakikat oyununda anlatıları tartışan postmodernizme kadar gidecek bir felsefe dönüşümünün kapılarını açmış olması

noktasında ayrıca tartışılması gereken önemli bir konu sunar (Larrissy 1999; Tomar ve Peter 2021).

Kant's Critique of Descartes: Redefining the Subject from Cogito to Experimenting Will

Summary

Ömer Ersin KAHRAMAN

Assoc. Prof. Dr.

İzmir Democracy University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Philosophy, İzmir, TR
ORCID: 0000-0002-3744-5965

omerersin.kahraman@idu.edu.tr

Introduction

The proposition "*Dubito Ergo Cogito, Cogito Ergo Sum*", "I doubt, therefore I think; I think, therefore I am" represents a critical turning point in Western Philosophy. Descartes' proposition aims to provide a solid foundation for knowledge that leaves no room for radical skepticism (Dicker 2013:3-9). Descartes (2017) argues that, unlike the body, the subject is primarily a thinking being and treats the body as a spatial thing (*res extensa*) and the mind as a thinking thing (*res cogitans*) (Kenny 2007:531).

Immanuel Kant makes various criticisms against Descartes' cogito. According to Kant, by the method of introspection or inner sense, Descartes does not reveal the subject who experiences states of mind as subject is a necessary condition for experience (Kant 1998:406). Even if our entire experience consists of a dream, as in Descartes' dream argument, we must at least exist as the dreamer, starting from the fact that the dream cannot exist without a subject capable of dreaming (Melnick 2008:32).

Kant also opposes Descartes' definition of the mind as an entity expressed by "I think". In this way, Descartes only expresses a representation of the mind, rather than presenting the mind as an entity. The subject is not a thing or a substance but a transcendental state of experience and Kant rejects Descartes' substantial dualism in favor of epistemic dualism (Stent 1998). The self is a construction of subjective experiences that arise in the continuous flow of conscious experience (Molina 2017). With the Copernican Turn, Kant placed the source of knowledge in the experience, which is shaped according to the cognitive capacity of the mind.

This article aims to examine the significance of René Descartes' philosophical project in the context of Western epistemology and to present a discussion of Immanuel Kant's criticisms of Descartes, especially with regard to his conception of the subject. First, Descartes' place in contemporary philosophy will be examined, and then Kant's criticisms of Descartes' dualism based on the essential distinction that the subject is intelligible through the experience in which it emerges will be discussed.

***Cogito Ergo Sum* and the Beginning of Contemporary Philosophy**

The importance of the *Cogito* is related to Descartes' ambition to aim for certainty in knowledge. Thus, Descartes first addresses the problem of epistemology (Flage and

Bonnen 1992). We must first look at the basic outlines of medieval epistemology. In the Middle Ages, epistemology emphasized fate, authority and tradition to such an extent that revelation and divine enlightenment were seen as sources of knowledge (Burch 1962).

Plato's idealist approach was accepted by philosophers such as Augustine of Hippo under the influence of the Neo-Platonist Plotinus, who argued that the mind possesses all knowledge innately and that the task of the philosopher is to awaken this knowledge (Nash 1969:4). On the other hand, John Duns Scotus tried to reconcile reason and revelation; he argued that true knowledge could be achieved through the combination of the innate capacity of the mind with sensory experience (Currey 1979). The concept of "*tabula rasa*", developed by medieval philosophers based on Aristotle's "*De Anima*" (On the Soul), expresses that the human mind is like a blank slate from birth and does not possess any knowledge or ideas. According to Thomas Aquinas, since God had created the world as a reflection of His perfection, man, by studying the examples in this world (van Becelaere 1903).

However, Nicolaus Cusanus was skeptical about human knowledge and understanding. In "*De Docta Ignorantia*", he argued that since our knowledge of the world is related to our experience, the knowledge we gain is limited to our own perspective, and it is impossible to reach knowledge about God through the experience of finite and limited things (Fiamma 2022). He adopted an agnosticism, especially with regard to God (Copleston 1993:231-47). Cusanus' agnosticism influenced philosophers such as Immanuel Kant (Copleston 1993:245). Michel de Montaigne also displayed a radical skeptical approach in his essays under the influence of the Greek school of Pyrrhonism. Because of the subjectivity of human knowledge, humans can only have relative and fallible knowledge; certain or absolute knowledge is unattainable (Schiffman 1984). According to Descartes, radical skepticism did not constitute a solid foundation for the theory of knowledge in the period of the Scientific Revolution (Bermúdez 1997). With *cogito*, even if one doubts everything for which no conclusive evidence has been presented, in the end only one thing cannot be doubted: the existence of the thinking subject itself (Melchert 2001:360-403). The *Cogito* argument leads to attaining knowledge through pure reason, which is free from all *a posteriori* knowledge and sensory experience. Using methodological doubt in which doubt itself serves as a means to achieve certainty, Descartes offers a new ground for philosophy through reason and introspection of the subject (Hatfield 2024).

Kant's Critique of *Cogito*: The Reconciliation of Reason and Experience

Descartes' *cogito* proposition was criticized by many philosophers and academics, including Immanuel Kant. Kant, in "Critique of Pure Reason", criticized the *cogito* proposition both in terms of substantial dualism and the dream argument (Beiser 2017). Kant believes that sensory experience shapes our understanding of the world. Kant's criticism of Cartesian idealism, which he describes as dogmatic, is directed against its claim that the existence of the subject can be demonstrated independent of experience (Copleston 1994a:272).

Kant (1998:327) identifies two ways of intuition, internal and external. While the external intuition describes the process by which spatial experience is constructed, the internal intuition is the temporal intuition (Cummins 1968). The determination of the

subject is only possible through the existence of real things. The subject understands its experience in time through resorting phenomena, but it cannot be time itself that determines this temporal order (Dicker 2013). From this premise, time and space can only be an *a priori* form applied to the phenomena (Copleston 1994a:273). Although things in the external world have an existence independent of our mind, the positioning of things in space and time is made possible by the mind on a metaphysical level (Edwardes 2019:8). Introspection does not show the existence of a subject independent of its experience, but a subject in time through inner intuition (Copleston 1994a:274).

For Kant, the dream argument is also problematic. According to Norman Malcolm (1963:240), the reason why dreams cannot be analyzed is that the dream argument presupposes a knowing subject. Barry Stroud (1984:11) criticizes the dream argument by claiming that the distinction between dreaming and the waking state cannot be made without resorting to the senses. First of all, even the inner experience of introspection is only possible by accepting the existence of external experience, since even the subject's inner perception is empirical. Secondly, the subject is the condition of experience itself, without which there would be no way to organize and understand sensory data (Gardner 1999:115).

Sensory experience is not a passive process but requires the organization of the sensations coming from the body by the active participation of the *a priori* structure in the subject itself. Kant calls this revolutionary transformation the Copernican Turn. Copernican Turn shifts the focus from the nature of things to the human condition, especially in the Romanticism and German Idealism (Kneller 2018).

Conclusion

Descartes's *cogito* made doubt itself a method in his work in proving the existence of the subject that would give the initial undoubtable axiom in the foundationalist approach (Rockmore 2007:19). Thus, philosophy must begin with the subject who reflects on himself in order to reach certainty (Copleston 1994b:150). Descartes exhibits an idealist philosophical stance, starting with the subject (Schwyzer 1997).

For Kant, Descartes' idealism is problematic. Unlike Descartes, Kant finds in the subject a structure that is determined by experience and can only gain meaning through experience in the *a priori* state of pure reason. Subject cannot be considered independent of experience. Another important reflection of Kant's critique is the thesis that, unlike Descartes, who carried his philosophy, which began with the subject, back to realism by embracing the chain of causality he placed in nature, with the Copernican Revolution, the subject is now inevitably the center of knowledge. Although Kant did not move away from realism with this explanation of the subject, his philosophy constituted an important basis for romantic philosophy.

According to Hegel, Descartes' philosophy is a stage of development of absolute idealism. However, Descartes, who first paved the way for Western philosophy based on the subject instead of realism, then returns to realist philosophy by adopting causality, which Aristotle placed at the basis of science (*scientia*) (Copleston 1994b:150). In contrast to Descartes' realism, Immanuel Kant opposes the idea that the universe is a gigantic box of determinism and that human beings live in accordance with this mechanism beyond their control.

Although Kant (1992) evaluates the Enlightenment as the courage to search for truth by using reason in the quest for freedom, his philosophy shifts the interest of philosophy from realism to romanticism by influencing a group of young university students in Germany in the 1820s (Anonymous 1966). As a result in post-Kantian German philosophy, the philosophical breakdown initiated by Descartes' *Cogito ergo sum* attains Maine de Biran's "*volò ergo sum*", that is, "I want, therefore I am" replacing the cogitating subject with the desiring one (Glaser and Vajda 2000:325). This shift in the post-Kantian period presents an important issue that needs to be further discussed in the sense that it led to existentialism and postmodernism (Larrissy 1999; Tomar and Peter 2021).

KAYNAKÇA | REFERENCES

Beiser, F. (2017). The Enlightenment and Idealism. İçinde K. Ameriks (Ed.), *The Cambridge Companion to German Idealism* (2. bs, ss. 21-42). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781316556511.004>

Bermúdez, J. L. (1997). Scepticism and Science in Descartes. *Philosophy and Phenomenological Research*, 57(4), 743-772. <https://doi.org/10.2307/2953802>

Bonevac, D. (2003). Kant's Copernican revolution. İçinde *The Age of German Idealism*. Routledge.

Burch, G. B. (1962). The Place of Revelation in Philosophical Thought. *The Review of Metaphysics*, 15(3), 396-408.

Burke, P. (1981). *Montaigne*. Oxford University Press.

Cassirer, E. (2009). *The Philosophy of the Enlightenment: Updated Edition*. Princeton University Press.

Clark, A., & Chalmers, D. (1998). The Extended Mind. *Analysis*, 58(1), 7-19.

Copleston, F. (1993a). *A History of Philosophy, Volume 3: Late Medieval and Renaissance Philosophy: Ockham, Francis Bacon, and the Beginning of the Modern World* (Image ed. edition). Image.

Copleston, F. (1993b). *History of Philosophy, Vol. 6: From the French Enlightenment to Kant* (Reprint edition). Image.

Copleston, F. (2003a). *History of Philosophy Volume 4*. Continuum International Publishing Group.

Copleston, F. (2003b). *History of Philosophy Volume 5*. Continuum.

Cummins, P. (1968). Kant on Outer and Inner Intuition. *Noûs*, 2(3), 271-292.
<https://doi.org/10.2307/2214722>

Currey, C. B. (1979). The Natural Theology of John Duns Scotus. *Recherches de théologie ancienne et médiévale*, 46, 183-213.

Descartes, R. (2008). *Discourse on the Method*. Cosimo, Inc.

Descartes, R. (2017). *Descartes: Meditations on First Philosophy: With Selections from the Objections and Replies*. Cambridge University Press.

Dicker, G. (2013). *Descartes: An Analytical and Historical Introduction*. Oxford University Press.

Edwardes, M. P. J. (2019). What Is a Self? İçinde *The Origins of Self* (ss. 1-28). UCL Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctv13xprvd.6>

Fiamma, A. (2022). Docta Ignorantia. İçinde M. Sgarbi (Ed.), *Encyclopedia of Renaissance Philosophy* (ss. 1037-1040). Springer International Publishing.
https://doi.org/10.1007/978-3-319-14169-5_1001

Flage, D. E., & Bonnen, C. A. (1992). Descartes and the Epistemology of Innate Ideas. *History of Philosophy Quarterly*, 9(1), 19-33.

Gardner, S. (1999). *Routledge Philosophy GuideBook to Kant and the Critique of Pure Reason* (1st edition). Routledge.

Gilson, E. (2019). *History of Christian Philosophy in the Middle Ages*. CUA Press.

Glaser, H. A., & Vajda, G. M. (2000). *Die Wende Von Der Aufklärung Zur Romantik 1760-1820: Epoche Im Überblick*. John Benjamins Publishing.

Gutas, D. (2012). *The Empiricism of Avicenna*.
<https://doi.org/10.1163/18778372-00402008>

Guyer, P. (2006). *Kant* (First Edition). Routledge.

Hatfield, G. (2024). René Descartes. İçinde E. N. Zalta & U. Nodelman (Ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2024). Metaphysics Research

Lab, Stanford University.
<https://plato.stanford.edu/archives/sum2024/entries/descartes/>

Kant, I. (1992). *An Answer to the Question: What is Enlightenment?* (T. Humphrey, Çev.). Hackett Publishing. <https://www.stmarys-ca.edu/sites/default/files/attachments/files/Kant--What%20Is%20Enlightenment.pdf>

Kant, I. (1998). *Critique of Pure Reason*. Cambridge University Press.

Kenny, A. (2007). *A New History Of Western Philosophy*. <http://archive.org/details/a-new-history-of-western-philosophy-anthonny-kenny>

Kneller, J. (2018). *Chapter 1 The Copernican Turn in Early German Romanticism*. Brill. https://doi.org/10.1163/9789004388239_003

Larrissy, E. (1999). *Romanticism and Postmodernism*. Cambridge University Press.

Malcolm, N. (1963). *Knowledge and Certainty: Essays and Lectures*. Prentice-Hall.

Melchert, N. (2001). *The Great Conversation: A Historical Introduction to Philosophy*. McGraw-Hill Higher Education.

Melnick, A. (2008). *Kant's Theory of the Self*. Routledge.

Meyzaud, M. (2024). An Arab Predecessor to Western (Trans-)Secular Thought: The European Enlightenment's Encounters with Ibn Tufayl and the Islamic Enlightenment. *Political Theology*, 0(0), 1-17. <https://doi.org/10.1080/1462317X.2024.2322184>

Molina, E. (2017). Kant's Conception of the Subject. *CR: The New Centennial Review*, 17(2), 77-94. <https://doi.org/10.14321/crnewcentrevi.17.2.0077>

Nash, R. H. (1969). *The Light of the Mind: St. Augustine's Theory of Knowledge*. University Press of Kentucky.

Paganini, G. (2017). Skepticism. İçinde *The Routledge Companion to Seventeenth Century Philosophy*. Routledge.

Rockmore, T. (2007). *Kant and Idealism*. Yale University Press.

Russell, B. (2007). *A History of Western Philosophy*. Simon & Schuster.

Schiffman, Z. S. (1984). Montaigne and the Rise of Skepticism in Early Modern Europe: A Reappraisal. *Journal of the History of Ideas*, 45(4), 499-516.
<https://doi.org/10.2307/2709370>

Scholar, R. (2010). *Montaigne and the Art of Free-thinking*. Peter Lang.

Schwyzler, H. (1997). Subjectivity in Descartes and Kant. *The Philosophical Quarterly* (1950-), 47(188), 342-357.

Stent, G. S. (1998). Epistemic Dualism of Mind and Body. *Proceedings of the American Philosophical Society*, 142(4), 578-588.

Stroud, B. (1984). *The Significance of Philosophical Scepticism* (1st edition). Oxford University Press.

Tomar, M., & Peter, R. M. (2021). *Existentialism and Postmodern: The Cult for Self*. AuthorPress.

Van Becelaere, F. L. (1903). A Summary Exposition of Saint Thomas Aquinas's Philosophy of Knowledge. *The Philosophical Review*, 12(6), 611-628.
<https://doi.org/10.2307/2176980>

Ware, C. S. (1950). The Influence of Descartes on John Locke. A Bibliographical Study. *Revue Internationale de Philosophie*, 4(12), 210-230.

What Is Romanticism? (1966). *Bulletin of the American Academy of Arts and Sciences*, 19(4), 2-7. <https://doi.org/10.2307/3822814>

Woolhouse, R. (1993). *Descartes, Spinoza, Leibniz: The Concept of Substance in Seventeenth Century Metaphysics* (1st edition). Routledge.